

**การทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษากรณีหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้า
หมู่ที่ 14 ต.ชัยสน อ.มวกเหล็ก จ.สระบุรี**

**Integrated Farming Under the Philosophy of Sufficiency
Economy : A Case Study Progressive Farmer Village
Moo 14, Sub Snuen District, Muaklek, Saraburi.**

บางเตี่ยว กันทิส*
รองศาสตราจารย์ ดร.ฤาเดช เกิดวิชัย**

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าหมู่ที่ 14 ต.ชัยสน อ.มวกเหล็ก จ.สระบุรี 2) เพื่อหาข้อสรุปการทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางการตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าหมู่ที่ 14 ต.ชัยสน อ.มวกเหล็ก จ.สระบุรี ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในครั้งนี้ ได้แก่สมาชิกในหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าในระดับครัวเรือน จำนวน 10 ครัวเรือน ผู้บริหารกลุ่มกิจกรรมและวิสาหกิจชุมชนจาก 5 กลุ่ม จำนวน 5 คน ผู้นำชุมชนปราชญ์ชาวบ้าน ข้าราชการองค์กรส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน รวมทั้งสิ้น 20 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็น

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์และการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

จากผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการทำการเกษตรแบบผสมผสานมีความสอดคล้องกับทฤษฎีใหม่ตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และอาชีพเกษตรกรรมนอกจากเป็นการเลี้ยงชีพแล้วยังเป็นส่วนหนึ่งวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้านแนวคิดในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรนั้นสอดคล้องกับแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเช่นกันคือ มีการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ มีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวเอง ในขณะเดียวกันปัจจัยที่ทำให้ประสบความสำเร็จคือ ความเพียร

*นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

**อาจารย์ที่ปรึกษา

อดทน ที่จะเรียนรู้ด้วยตัวเอง ส่วนปัญหาและอุปสรรคที่พบคือ ปัญหาสภาพของดินฟ้าอากาศที่แปรปรวน และภัยธรรมชาติต่างๆ

คำสำคัญ: การเกษตรแบบผสมผสาน/ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

The objectives of this research were to (1) study the process of integrated agriculture under H.M. King Bhumibol's Philosophy of Sufficiency Economy at progressive farmer village Moo 14, Sub Snuen district, Muaklek, Saraburi, (2) and to transcribe the procedure of integrated agriculture under H.M. King Bhumibol's Philosophy of Sufficiency Economy at progressive farmer village Moo 14, Sub Snuen district, Muaklek, Saraburi. People who gave the important information were 10 households of progressive farmer, 5 people of community leaders and 5 local government officials. A total was 20 people. The instrument was in-depth interview, focus group, observation and participating communities. The data was collected for qualitative data and analyzing contents.

The result of this research found that the integrated farming was inaccordance with the Sufficiency Philosophy. Furthermore, being a farmer was not only a career but also a way to develop oneself into self-actualization. The concepts and Philosophy about the lifestyle of integrated system farmer were inaccordance with Sufficiency

Philosophy with the ability to have successful career, happy family, life satisfaction and sustainable happiness. The obstacles and problems encountered from natural disasters.

Key Words: Integrated farming/Philosophy of Sufficiency Economy

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี (กรมการพัฒนาชุมชน, 2549, หน้า 2) ซึ่งเป็นระยะก่อนเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ และต่อมาในระยะหลังเกิดภาวะล่มสลายทางเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. 2540 (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544, หน้า 3) ยังทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อให้ประชาชนรอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ทำให้มีประชาชนทุกหมู่เหล่าสรรเสริญและยกย่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ว่าทรงเป็น “พระมหากษัตริย์นักพัฒนา” อย่างแท้จริง เนื่องจากพระองค์ทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกรที่ยากไร้และด้อยโอกาสทั่วทุกภูมิภาค ทรงสดับตรับฟังปัญหาทุกข์ยากของราษฎร และทรงมีพระเมตตาพระราชทานแนวทางในการดำรงชีพ เพื่อให้ประชาชนของพระองค์สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและเทคโนโลยีดังที่กล่าวมานั้น ส่งผลให้คนในประเทศไทยทุกระดับ ต้องประสบปัญหากับการปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับครอบครัวและชุมชน

ประชาชนบางกลุ่มไม่สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงจึงส่งผลให้เกิดปัญหานานานัปการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้และเกิดกระแสวัตถุนิยม ทำให้ประชาชนจับจ่ายใช้สอยอย่างเกินตัวจนทำให้เกิดการก่อหนี้สินในที่สุดไม่สามารถหาทางออกในสถานการณ์ที่บีบบังคับทำให้กระทำความผิดซึ่งกลายเป็นปัญหาทางครอบครัวและชุมชนยากที่จะแก้ไข อย่างเช่น ปัญหายาเสพติด เป็นต้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และ 10 (พ.ศ. 2545 - 2549 และ พ.ศ. 2550 - 2554) จึงได้ัญเชิญแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและการบริหารการพัฒนาประเทศ สาระหลักที่สำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งชี้ให้เห็นถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับชาติทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลางเป็นแนวทางพัฒนาที่เน้นความสมดุล ความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความสำนึกในคุณธรรม การมีภูมิคุ้มกันที่ดีพอที่จะต่อต้านและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากกระแสโลกาภิวัตน์ (วรเดช จันทรศร และคณะ, 2551, หน้า 1) ดังนั้นแนวพระราชดำริที่รู้จักกันในโมโนทัศน์” เศรษฐกิจพอเพียง” นี้สามารถขยายความได้ว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่จะนำความมั่นคงและยั่งยืนให้เกิดมีขึ้นได้นั้นจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “ความพอเพียง” ซึ่งหมายถึง “การพอมีพอกิน” ที่เกิดจากการพึ่งตนเองเป็นสำคัญหรือจะกล่าวโดยสาระสำคัญแล้วแนวพระราชดำริปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งที่จะก่อให้เกิดความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจตามควรแก่สภาพของประชาชนส่วนใหญ่

และมีความสงบสุขในสังคมเป็นหลัก

การจะน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้กับการทำเกษตรผสมผสานให้ได้ผลในการดำรงชีวิตนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เริ่มแรกต้องเริ่มต้นจากการมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักการสำคัญ มีคุณธรรมประจำใจและจำเป็นต้องทดลองนำมาประยุกต์ใช้กับตนเองในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และสามารถการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่น โดยคำนึงถึงการพึ่งตนเองเป็นหลัก (รุจิเรข โลหารขุน, 2550, หน้า 13)

หากจะกล่าวถึงด้านเกษตรกรรมประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันนี้สามารถมองภาพรวมได้ดังต่อไปนี้

ปรากฏการณ์ในสังคมไทยในภาคเกษตรกรรมแบ่งเกษตรกร เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือกลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มที่พยายามปรับตัวให้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี นโยบายของรัฐและความต้องการของเอกชน ผู้ผลิตทางพืช ปศุสัตว์ และสัตว์น้ำ จะต้องติดตามกระแสของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มิฉะนั้นแล้วการผลิตที่แสวงหาผลกำไรทางเศรษฐกิจจะต้องพบกับความล้มเหลว การผลิตลักษณะนี้อาจเรียกว่าการผลิตแบบตามกระแสเศรษฐกิจ

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่เคยเผชิญกับการปรับตัวตามกระแสเศรษฐกิจครั้งแล้วครั้งเล่าจนรู้สึกว่าจะไม่อาจทนต่อการปรับตัวในลักษณะนี้อีกต่อไป จึงพยายามคิดและลงมือทำตามประสบการณ์ของตนเองและเพื่อนบ้าน จนมั่นใจว่าการทวนกระแสการพัฒนาเสียบ้างก็เป็นทางเลือกการดำเนินชีวิตที่ไม่ต้องทรมานทรมายเหมือนที่ผ่านมา และได้พบความจริงจากการทำเกษตรผสมผสานว่ามีเงินได้เหลือเก็บมากขึ้น มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์มากขึ้นอย่างน้อยก็ตรงที่ขยายวิชาความรู้และประสบการณ์ในเทคนิคการเกษตรต่อผู้อื่นอย่างชนิดที่ไม่ต้อง

ปิดบัง และมีจิตสำนึกต่อชุมชนหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่ จากข้อความข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการทำเกษตรผสมผสานเป็นทางเลือกของเกษตรกรอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งฝ่ายราชการเองก็มองเห็นความสำคัญและยอมรับว่า การทำเกษตรผสมผสานจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาของเกษตรกร ดังนั้นภาครัฐจึงได้เน้นทำการณรงค์ส่งเสริม แต่ดูเหมือนว่าการณรงค์ส่งเสริมต่อเกษตรกรยังไม่ทั่วถึงจึงไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เกษตรกรในส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับการณรงค์ส่งเสริมและยึดมั่นในแนวทางการทำการเกษตรผสมผสาน จนบรรลุถึงการแก้ปัญหาพื้นฐานได้เช่น ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น

เหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาบ้านเกษตรกรก้าวหน้า หมู่ที่ 14 ตำบลซับสนุ่น อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรีนั้น เป็นเพราะหน่วยงานภาครัฐระบุว่าบ้านเกษตรกรก้าวหน้าได้นำเอาแนวพระราชดำริปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ จนเกิดมีผลผลิตในการดำเนินการกิจกรรมด้านเกษตรผสมผสานในชุมชนนี้หลายลักษณะ และสามารถเข้าปศศึกษาวิจัยได้เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานหรือเป็นแนวทางในดำเนินการที่เป็นประโยชน์สำหรับชุมชนอื่นที่มุ่งทำการเกษตรแบบผสมผสานเช่นกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้า หมู่ที่ 14 ตำบลซับสนุ่น อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี
2. เพื่อหาข้อสรุปแนวทางการทำเกษตรแบบผสมผสานตาม แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้า หมู่ที่ 14 ตำบลซับสนุ่น อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. ทำให้ได้รูปแบบการทำเกษตรผสมผสานสามารถใช้เป็นแบบอย่างให้กับผู้ที่สนใจหรือชุมชนต่างๆ ได้
2. เพื่อเป็นข้อมูลให้กับหน่วยงานภาครัฐและผู้สนใจในการศึกษาวิจัยในโอกาสต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรได้แก่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลไกและกระบวนการบริหารจัดการของการเกษตรระบบผสมผสานแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ประกอบด้วยประชากรชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า จำนวน 10 ครัวเรือน

กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า จำนวน 5 คนจาก 5 กลุ่ม

กลุ่มที่ 3 ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ข้าราชการองค์การส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน

ในการกำหนดกรอบครัวของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายผู้วิจัยได้คัดเลือกครอบครัวที่เป็นตัวแทนด้วยวิธีเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive selection) รายละเอียดแต่ละกลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 คือกลุ่มสมาชิกชุมชนหรือครอบครัวที่เป็นประชากรชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า โดยเจาะจงตัวอย่างในการศึกษาข้อมูลจำนวน 10 ครัวเรือน โดยคัดเลือกครัวเรือนที่มีการประกอบอาชีพหลัก อาชีพรอง และอาชีพเสริมที่มีลักษณะเป็นแบบผสมผสานกัน สอดคล้องกันและสอดคล้องกัน ทั้งในด้านผลผลิตที่ได้จากการทำการเกษตรแบบพื้นฐาน การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การดำเนินการร่วมกันในลักษณะของวิสาหกิจชุมชน และมีการดำเนินชีวิตตามแนวหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 คือกลุ่มการเกษตรชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มเพื่อพึ่งพาอาศัยกันทั้งด้านวัตถุดิบในการผลิต ด้านการตลาด กลุ่มวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นการลงทุนร่วมกันของสมาชิกชุมชนมีการนำเอาผลผลิตของชุมชนมาทำการแปรรูปเป็นสินค้าของชุมชน นอกจากจะได้ใช้ผลผลิตของชุมชนเองแล้วยังสามารถจำหน่ายให้กับชุมชนใกล้เคียงได้อีกด้วย ทำให้ชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นในการวิจัยผู้วิจัยได้เจาะจงคัดเลือกบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกลุ่มโดยคัดเลือกจาก 5 กลุ่มกลุ่มละ 1 คน รวม 5 คน

กลุ่มที่ 3 คือกลุ่มผู้นำชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้านข้าราชการองค์การส่วนท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการร่วมกันคิดตัดสินใจกำหนดแนวทางในการทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเช่น ข้อมูลราชการ (official data) วารสาร บทความ วิทยานิพนธ์ แผนการปฏิบัติงานประจำปี รายงานผลการดำเนินงานประจำปี แผนภูมิโครงสร้างชุมชน และเว็บไซต์ เป็นต้น

2. เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยการสัมภาษณ์เจาะลึกบุคคลให้ข้อมูลสำคัญเพื่อรวบรวมความคิดเห็น และประสบการณ์ทางตรงของบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งเป็นข้อมูลขั้นต้นที่ได้รับจากการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงเกี่ยวกับกลไกการทำการเกษตรแบบผสมผสานตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structure interview) ประเด็นคำถามประกอบด้วยข้อมูลทางตรงจากบุคคลที่เกี่ยวข้องในการเกษตรระบบผสมผสาน โดยกำหนดคำถามที่แน่นอนไว้ล่วงหน้า ผู้ให้สัมภาษณ์

ทุกคนถูกถามในคำถามที่เป็นพื้นฐานเดียวกัน ผู้ตอบสามารถตอบได้โดยอิสระจุดแข็งของวิธีสัมภาษณ์แบบนี้ก็คือผู้ตอบได้รับคำถามในหัวข้อเดียวกันดังนั้นผู้สัมภาษณ์จะนำข้อมูลที่เป็นคำตอบของแต่ละคนมาเปรียบเทียบกันได้ ซึ่งวิธีนี้ช่วยลดผลหรืออคติจากผู้สัมภาษณ์ในกรณีที่มีผู้สัมภาษณ์หลายคนได้ และวิธีนี้ยังสามารถประเมินผลได้และสะดวกในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้

3. ขั้นตอนในการสัมภาษณ์ (interview schedule) การสัมภาษณ์มีรายละเอียดในการดำเนินการสัมภาษณ์ ดังนี้

3.1 การเตรียมการสัมภาษณ์ หลังจากที่ได้ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยการทบทวนวรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและได้กำหนดกลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญแล้วได้กำหนดแนวคำถามในการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้าให้เหมาะสมกับเวลาในการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

3.2 การจัดตารางการสัมภาษณ์ นัดหมายผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อจะได้ทราบว่าผู้ให้สัมภาษณ์มีเวลาว่างให้สัมภาษณ์ได้ในวันที่ เวลา และสถานที่ใด เพื่อนำมาจัดลำดับและทำตารางวันที่ เวลา และสถานที่สัมภาษณ์

3.3 การซักซ้อมประเด็นสัมภาษณ์ (pretest) จะทบทวนการสัมภาษณ์ด้วยตัวเองเพื่อให้คุ้นเคยกับลำดับการสัมภาษณ์ และการใช้ถ้อยคำของคำถามในการรักษาบรรยากาศและวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์โดยคำนึงถึงแนวคำถามที่กำหนดไว้ว่าครอบคลุมเรื่องที่ทำวิจัยหรือไม่ ภาษาที่ใช้จะต้องทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์เข้าใจในความหมายเดียวกัน และคำถามมีความชัดเจนหรือไม่เพียงใด ตลอดจนวิธีการในการสร้างบรรยากาศและความสัมพันธ์ที่ดี (rapport) ในการสัมภาษณ์ เพื่อจูงใจให้ผู้ตอบมีส่วนร่วมในการวิจัยครั้งนี้ด้วยโดยใช้เวลาในการสัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละราย ประมาณ 30-45 นาที

และได้เตรียมคำถามไว้ล่วงหน้าซึ่งจะถามผู้ให้สัมภาษณ์
ในคำถามเดียวกันทุกคน

3.4 การดำเนินการสัมภาษณ์เมื่อถึงวัน
นัดสัมภาษณ์แต่ละคนผู้วิจัยได้ไปถึงสถานที่นัดพบ
ก่อนเวลาเล็กน้อยและขออนุญาตผู้ให้สัมภาษณ์
(tape recorder) เก็บไว้เป็นหลักฐานด้วย ก่อนการ
สัมภาษณ์จะแนะนำตนเองแก่ผู้ถูกสัมภาษณ์และ
สร้างบรรยากาศให้มีความรู้สึกที่เป็นกันเอง ด้วยการ
ทักทายด้วยอวยคำที่ติดอกติดใจประสงคในการ
สัมภาษณ์และเรื่องที่ทำการศึกษา โดยย่อในการ
สัมภาษณ์จะใช้แนวคำถามที่ได้เตรียมไว้ล่วงหน้า
ตามที่กล่าวไว้ข้างต้น เพื่อเป็นแนวทางในการ
สัมภาษณ์ผู้สัมภาษณ์จะเป็นนักฟังที่ตั้งใจฟังอย่าง
สงบนิ่ง จะป้อนคำถามข้อใหม่ให้เหมาะสมกับจังหวะ
และเวลาในการสนทนาการใช้ภาษาจะใช้ภาษาที่
สุภาพเรียบร้อยเข้าใจง่ายเพื่อสื่อสารให้ผู้สัมภาษณ์
ให้ข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยนี้

**แบบสัมภาษณ์มีรายละเอียดในการ
สัมภาษณ์ ดังนี้**

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์บ้านเลขที่
2. เพศ อายุ อาชีพ
3. ระดับการศึกษา
4. สถานภาพทางครอบครัว สมาชิกใน
ครอบครัว
5. คำถาม ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรกับ
การเกษตรแบบผสมผสานจากประสบการณ์ของท่าน
ตนเองหรือได้รับการถ่ายทอดความรู้ได้อย่างไร
6. การทำเกษตรแบบผสมผสานของท่าน
สร้างรายได้ ลดค่าใช้จ่ายในการผลิตลงกว่าการทำ
เกษตรแบบเดิมใช้หรือไม่ท่านสามารถนำทรัพยากร
ที่มีในชุมชนมาใช้อย่างไร
7. ในชุมชนของท่านมีการรวมกลุ่มกัน
ทำการเกษตรแบบผสมผสานหรือไม่หรือรวมกลุ่ม
กันทำแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่น

ถิ่นของท่านมีหรือไม่ และการรวมกลุ่มช่วยอะไรได้
บ้างในชุมชน

8. จากสภาพปัญหาเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน
ท่านคิดว่า การเกษตรแบบผสมผสานเป็นแนวทาง
ที่ดีในการใช้แก้ปัญหาการทำเกษตรของเกษตรกร
หรือไม่ และท่านได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอ
เพียงมาใช้อย่างไร จงอธิบาย

ผลการวิจัย

**สภาพการดำเนินการเกษตรแบบผสม
ผสานของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้า ตำบล
ชัยสนุน อำเภอเมืองหลัก จังหวัดสระบุรี**

ผู้นำครัวเรือน 10 คน

พบว่า สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของ
ในแต่ละครัวเรือนมีความคล้ายคลึงกัน ไม่แตกต่าง
กันมากนัก กล่าวคือ เกือบทุกคนเป็นนักศึกษาที่จบ
จากวิทยาลัยเกษตรกรรม ที่เพิ่งเรียนจบมาและยัง
ไม่มีงานทำไม่มีที่ทำกินและไม่มีเงินทุน ได้สมัครเข้า
มาเป็นเกษตรกรก้าวหน้า ตามโครงการเกษตรกร
ก้าวหน้าที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นรับผิดชอบ
ดำเนินการตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อปี 2530
ผ่านการอบรมอาชีพการเลี้ยงวัวนมก่อนเข้าสู่
โครงการที่ชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า หมู่ที่ 14
ตำบลชัยสนุน อำเภอเมืองหลัก จังหวัดสระบุรี ทั้ง
โครงการมีเนื้อที่ จำนวน 1,028 ไร่จำนวน 49 ครัว
เรือน ประชากรในปัจจุบันจำนวน 247 คนจากข้อมูล
ที่ได้จากเอกสารและการบอกเล่าของสมาชิกชุมชน
ด้านพื้นฐานชุมชน พบว่าการคมนาคมในชุมชน
ถนนลาดยางขนาดใหญ่ความยาวตลอดชุมชน ทั้งที่
เป็นแหล่งสำคัญทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว
ไฟฟ้า ประปา มีใช้ครบทุกครัวเรือน สภาพทาง
สังคม ชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้ามีลักษณะเป็น
ชุมชนในชนบทมีอาชีพทางการเกษตรแบบก้าวหน้า
เป็นสังคมที่มีความเป็นอยู่แบบที่แบบน้อม มีการ

พึ่งพาอาศัยกันช่วยเหลือกัน

ด้านความรู้สมาชิกชุมชนมีพื้นฐานความรู้ด้านการเกษตรกรรมกันทุกคน โดยทุกคนจบการศึกษาในระดับ ปวส.ถึงปริญญาตรี จากสถาบันการศึกษาด้านการเกษตรกรรม จากหลายสถาบันด้วยกัน แม้ว่าจะมาจากต่างสถาบันก็ตามแต่ก็มีความรู้ทางการเกษตรเหมือนกัน จึงทำให้ทุกคนมีความผูกพันและรักกันยิ่งขึ้นพบว่ามีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่างๆ ทั้งกิจกรรมด้านสาธารณะประโยชน์ ต่อสังคมและกิจกรรมด้านเศรษฐกิจชุมชน ที่นำมาซึ่งรายได้ของชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมที่เป็นการตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยการนำเอาวัตถุดิบที่หาได้ในชุมชนมาเป็นส่วนผสมหลักของผลิตภัณฑ์กลุ่ม และมีหลายกลุ่มที่เป็นที่ภาคภูมิใจของชุมชน

ด้านอาชีพและรายได้พบว่า ชุมชนมีอาชีพหลักคือการเลี้ยงวัวนมทุกวันๆ รายได้หลักมาจากการเลี้ยงวัวนม รายได้เสริมมาจากการเลี้ยงผึ้ง และส่วนแบ่งจากเงินปันผลจากกลุ่มกิจกรรมและวิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์ที่ออกสู่ท้องตลาดได้แก่ นำนมดิบ น้ำผึ้ง ข้าวโพดและมันสำปะหลังรายได้ต่อครัวเรือนปัจจุบันในแต่ละครอบครัวมีวันมไม่น้อยกว่า 35 ตัว ขึ้นไปจนถึง 50 ตัว ในแต่ละครอบครัวจะมีรายได้ต่อวัน จากการขายนมนมดิบประมาณวันละ 1,500 บาท ถึง 2,200 บาท กรณีรายได้นี้ยังไม่ได้หักค่าใช้จ่าย และในแต่ละครอบครัวยังมีรายได้จากการเลี้ยงผึ้ง ผลผลิตที่เป็นสมาชิกและมีการปันผลกำไร รายได้เฉลี่ยประมาณ 144,000 บาท/คน/ปี

ด้านผลิตภัณฑ์พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่ส่งออกจากชุมชนคือ นำนมดิบ น้ำผึ้ง ผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากผึ้ง น้ำดื่มชุมชน อาหารสัตว์ ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด มูลสัตว์ ไก่พื้นเมือง (ไก่ชน) และพืชไร่

**ผู้นำกลุ่มกิจกรรมและวิสาหกิจชุมชน
จำนวน 5 คน**

พบว่า ในการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมชุมชนและวิสาหกิจชุมชน เพื่อเป็นการสร้างความมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชน ในการทำกิจกรรมต่างๆ และการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนและเพื่อการแก้ปัญหาการถูกเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุนทั้งหลาย แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นไปตามความต้องการของชุมชน โดยยึดแนวเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักในการดำเนินการ

ด้านกลุ่มที่เป็นกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่อชุมชนและต่อสังคม เช่นกลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชนพบว่ามีการจัดตั้งขึ้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อตอบสนองนโยบายภาครัฐและชุมชนเอง ที่เป็นการปลูกฝังความคิดให้ทุกคนได้เสียสละความสุขส่วนตัวหรือสละเวลามาทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมหรือเพื่อสังคม อีกทั้งยังเป็นการปลูกสร้างนิสัยให้เยาวชนให้รู้จักรักและหวงแหนชุมชนของตนเพื่อที่จะได้เป็นคนรุ่นใหม่ที่มีคุณค่าของชุมชนและของสังคมต่อไปในอนาคต

ด้านกลุ่มกิจกรรมชุมชน พบว่ามีการร่วมกันจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมที่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวมขึ้นมามากหลายกลุ่ม เช่นกลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มปั้มน้ำมันชุมชน กลุ่มกองทุนชุมชน กลุ่มเลี้ยงผึ้ง กลุ่มน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของชุมชน (ประปาชุมชน) กลุ่มโรงผลิตน้ำดื่มเพื่อชุมชน ทั้งหมดนี้เป็นการจัดตั้งเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการภายในชุมชนมุ่งเน้นด้านสวัสดิการชุมชนและการช่วยเหลือกันเป็นส่วนรวมเป็นหลัก

ด้านวิสาหกิจชุมชนพบว่ามีการจัดตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาการถูกเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุน แล้วยังเป็นการนำเอาผลิตภัณฑ์ของชุมชนมาทำการต่อยอดหรือเพื่อเป็นการนำเอาวัตถุดิบที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในชุมชนมาใช้ประโยชน์ ในการสร้างเป็น

ผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน เช่น การนำเอาผ้าฝ้ายมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากฝ้าย การนำเอามูลวัว (ขี้วัว) มาทำเป็นปุ๋ยหมักปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด และกลุ่มผสมอาหารสัตว์ที่เป็นการจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาการถูกเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุน และแก้ปัญหาความไม่แน่นอนของมาตรฐานอาหารสัตว์จากโรงงานที่มีการปรับเปลี่ยนสูตรบ่อย จนทำให้เกิดผลกระทบกับการผลิตน้ำนม และราคาอาหารที่ไม่แน่นอนแพงมากในบางครั้งและยังขาดไม่มีจำหน่ายด้วยนอกจากจะเป็นการแก้ปัญหาแล้วยังพบอีกว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้นำมาซึ่งรายได้ให้กับสมาชิกของกลุ่มไม่น้อยและในอนาคตจะมีการขยายการผลิตเพื่อออกจำหน่ายให้กับสมาชิกภายนอกชุมชน ซึ่งก็จะทำให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น และมีเงินไหลเข้าชุมชนมากขึ้น กลุ่มกิจกรรมและวิสาหกิจชุมชนโครงการของชุมชนที่เป็นความภาคภูมิใจ

นักวิชาการและข้าราชการด้านการเกษตรและผู้นำองค์กรส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน

ชาวบ้านหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าได้มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนหมู่บ้านทำกิจกรรมการประกอบอาชีพและรายได้ร่วมกัน โดยสมาชิกชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งการบริหารจัดการชุมชน และการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชน จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การเป็นชุมชนที่มีเศรษฐกิจเข้มแข็ง ชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้าได้มีการร่วมกัน จัดตั้งกลุ่มการเกษตร กลุ่มกิจกรรมชุมชนและวิสาหกิจชุมชน ขึ้นมา มีการดำเนินการร่วมกัน ทั้งเพื่อแก้ปัญหของชุมชนและตอบสนองความต้องการของชุมชน อีกทั้งเป็นการลงทุนเพื่อหารายได้ให้กับสมาชิกของกลุ่มและชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้มีโอกาสได้เข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชนบ้างในบางครั้ง จึงได้เห็นความเข้มแข็งของคนในชุมชน ทำให้เป็นชุมชนที่เข้มแข็งตามหลัก

แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อสรุปการทำเกษตรแบบผสมผสานของผู้นำ 3 กลุ่มทั้ง 20 คน

การทำเกษตรแบบผสมผสานของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าส่วนใหญ่ คือการเลี้ยงโคและการเลี้ยงผึ้ง ซึ่งเป็นรายได้หลักในการเลี้ยงชีพ โดยเกษตรกรเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่ได้โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในการ พอประมาณ พอเพียง ผู้ให้ข้อมูลมีความเห็นเหมือนกันว่าการทำการเกษตรแบบผสมผสานเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้พวกเขามีชีวิตที่ดีมีอยู่มีกินได้ไม่เดือดร้อนมากนักในทุกวันนี้ก็อย่างหนึ่งการทำอะไรก็จะต้องอาศัยความรู้เป็นเครื่องมือ นำทาง ทั้งความรู้ที่พื้นฐานทางด้านการศึกษา ความรู้ในงานอาชีพ ความรู้ที่วางตัวให้เหมาะสมที่จะอยู่ในสังคม รวมไปถึงความรู้ทั่วๆ ไป คนที่จะประสบความสำเร็จทุกวันนี้ต้องมีการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกันกับการทำการเกษตรแบบผสมผสานของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าก็นำมาสู่ความสำเร็จได้ในวันนี้ ต้องบอกว่าเพราะความรู้ที่ทุกคนมีพื้นฐานความรู้ทางการเกษตรมาทุกคน เมื่อมาทำงานก็สามารถทำได้ดีกว่าคนอื่น ๆ เพราะความรู้ในงานอาชีพ ยิ่งการที่ได้นำเอาคนที่มีความรู้พื้นฐานทางความรู้เหมือนกันมา ทำงานร่วมกันมันก็ทำให้ทุกอย่างง่ายและสามารถที่จะประสบความสำเร็จได้อย่างที่เห็น

อภิปรายผล

1. การเกษตรแบบผสมผสานสามารถทำได้หลายรูปแบบ ไม่มีรูปแบบตายตัว สามารถนำความคิดไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทำกิน การออกแบบรูปแบบการเกษตรแบบผสมผสานขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล อาจมาจากการนำความรู้ใหม่ๆ จากเกษตรจังหวัด, เกษตรอำเภอ หรือจากประสบการณ์ตรงของตัวเอง

ที่ล้มเหลวหรือประสบความสำเร็จมาปรับใช้จนทำให้เกิดการเกษตรแบบผสมผสานของตัวเอง

2. รูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้า มีความสอดคล้องกับทฤษฎีใหม่ตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงคือทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 “พอมีพอกิน” หลักสำคัญคือเกษตรกรมีความพอเพียงโดยเลี้ยงตัวเองได้ในระดับชีวิตที่ประหยัดก่อน ทั้งนี้ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่นด้วย ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 “อยู่ดีกินดี” เมื่อเกษตรกรเริ่มเข้าใจวิธีการและดำเนินการในที่ดินของตนแล้ว ให้รวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ร่วมแรง ทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 ขั้นสร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาคธุรกิจภาคองค์กรพัฒนาเอกชน และภาคราชการ ในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการ และข่าวสารข้อมูล

หมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าจัดการชุมชนโดยใช้กระบวนการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา มีการระดมเงิน ระดมแรง ระดมความคิดผ่านกลไกของกลุ่มออมทรัพย์ ที่เป็นกิจกรรมซึ่งกลุ่มแม่บ้านร่วมกันจัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาค่าเช่าเงินหมุนเวียนในครัวเรือน โดยบริหารจัดการผ่านคณะกรรมการกลุ่มบนแนวคิดของการพึ่งพิงซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน จากกลุ่มออมทรัพย์ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ตามมาเช่น

ปั้มน้ำมันเพื่อชุมชน ที่เกิดจากจากมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่เข้ามาร่วมคิด มองเห็นความจำเป็นของชุมชนในการใช้น้ำมัน ซึ่งประหยัดเวลาการเดินทางเข้าเมืองที่มีระยะไกลเพื่อเติมน้ำมัน ทำให้เกษตรกรมีเวลาในการทำเกษตรมากขึ้น

กลุ่มเลี้ยงผึ้ง กิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในด้านวิชาการและเงินทุนตั้งต้น โดยให้สมาชิกผู้เลี้ยงผึ้งเร่งเลี้ยงรายละ 3 ไร่ และขยาย

เพิ่มขึ้น จนปัจจุบันมีจำนวนผึ้งมากกว่า 100 ไร่ และมีผลผลิตในปีที่ผ่านมาเป็นปริมาณน้ำผึ้งเกือบ 10 ตัน

โรงอาหารสัตว์ ที่ชุมชนมองเห็นความสำคัญร่วมมือกันจัดตั้ง เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงวัวและเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ทั้งในแง่การจำหน่ายอาหารสัตว์สู่ตลาด และในแง่การเพิ่มปริมาณน้ำนมวัว จากการให้กินอาหารสัตว์ที่พวกเขาผลิตเอง

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มกิจกรรมอีกหลายอย่าง เช่น กลุ่มสวนสมุนไพร กลุ่มยุวชนเกษตร ฯลฯ โดยภายใต้กระบวนการกลุ่มต่างๆ นั้น ทุกกลุ่มกิจกรรมจะนำ 10% จากผลกำไรของกลุ่มมาสมทบกันในกองทุนกลางหมู่บ้าน เพื่อใช้จ่ายในกิจกรรมสาธารณูปโภคสวัสดิการชุมชน เช่น ผู้สูงอายุ เยาวชน และกิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ ของชุมชน

3. อาชีพเกษตรกรรมนอกจากเลี้ยงชีพแล้วยังเป็นส่วนหนึ่งวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอีกด้วย สอดคล้องกับสารานุกรมเว็บสเตอร์ (Webster's New World Dictionary, 1994, 781) ที่ให้ความหมายไว้ว่า วิถีชีวิต หมายถึง “การดำเนินชีวิตในภาพรวมของบุคคลซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะและค่านิยมของบุคคลนั้น” ซึ่งมนุษย์ทุกคนล้วนมีศักยภาพในตนเองและมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไป แต่เป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์ที่ไม่แตกต่างกันคือชีวิตที่มีความสุข จะต่างก็เพียงแต่วิธีการหรือวิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลย่อมเป็นผลมาจากประสบการณ์การเรียนรู้ของบุคคลนั้นๆ เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าที่มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย เรียนรู้ การทำการเกษตรแบบลองผิดลองถูก จนประสบความสำเร็จจากการร่วมแรงร่วมใจกันในชุมชน จนกลายเป็นหมู่บ้านตัวอย่างที่มีนักศึกษาหรือผู้ที่สนใจทั่วไปเข้ามาเรียนรู้ความรู้ต่างๆ

ในหมู่บ้านนี้อย่างมากมาย

4. ด้านแนวคิดในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรนั้นสอดคล้องกับแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเช่นกันคือ มีการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ มีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวเอง ในขณะเดียวกันปัจจัยที่ทำให้ประสบความสำเร็จคือ ความเพียรอดทน ที่จะเรียนรู้ด้วยตัวเอง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับมิติด้านจิตใจ หนึ่งในสี่มิติของแนวคิดวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงของ สุเมธ ตันติวัฒนา (2543, 2) ที่กล่าวว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีมิติครอบคลุม 4 ด้าน คือ 1) ด้านเศรษฐกิจ 2) มิติด้านจิตใจ 3)

มิติด้านสังคมและ 4) มิติด้านวัฒนธรรม ซึ่งในมิติด้านจิตใจ หมายถึง การมีจิตใจที่รู้จักพอ พอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้ ไม่โลภ มีทางสายกลางในการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตของหมู่บ้านเกษตรกรก้าวหน้าตามที่กล่าวมา

5. ปัญหาและอุปสรรคที่พบคือ ถึงแม้คนในหมู่บ้านมีความรู้เรื่องการทำเกษตรเพราะส่วนใหญ่จบจากมหาวิทยาลัยเกษตรกรรมแต่ในระยะแรกที่มีการเริ่มทำการเกษตรยังเป็นช่วงลองผิดลองถูกทำให้พบอุปสรรคมากมาย เช่นเรื่องของปัญหาสภาพของดินฟ้าอากาศที่แปรปรวน และภัยธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กรมการพัฒนาชุมชน. (2549). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในงานพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: บี พี เอส เพรส.
- กรมวิชาการเกษตร. (2534). **เกษตรยั่งยืน เกษตรกรรม กับธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2540). **การดำเนินงานส่งเสริมการจัดการไร่นา โครงการไร่นาสวนผสม และเกษตรผสมผสาน**. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- โกวิท นวลวัลย์. (2535). **ไร่นาสวนผสม**. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการเกษตร.
- ชนวน รัตนวราหะ. (2534). **เกษตรยั่งยืน : เกษตรกรรมกับธรรมชาติ**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- ชาลี หลีน้อย. (2535). **การศึกษาความเป็นไปได้ของการทำเกษตรผสมผสาน กรณีจังหวัดกาฬสินธุ์**. กรุงเทพฯ: ภาคนิพนธ์ปริญญาโท สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ณรงค์ หุตานุวัตร. (2532). **“เกษตรอีสาน : แนวคิดการพัฒนาการเกษตรแบบเข้มข้นฟาร์มข้าว”**. 6(62), กันยายน-ตุลาคม.
- ทศ อดนาพร. (2551). **หนทางสู่ความมั่นคง**. กรุงเทพฯ: แสบปี๊บ.
- ทองทิภา วิริยะพันธุ์. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียง ความพอเพียงมวลรวมในประเทศ (GROSS DOMESTIC SUFFICIENCY หรือ GDS) (พิมพ์ครั้งที่ 3)**. กรุงเทพฯ: จี พี ไชเบอร์ ปริ้นต์ จำกัด.
- ธนโชติ อินทิสาน. (2548) **ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน: ศึกษากรณีอำเภอกุฉินารายณ์**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2544). “มิติทางวัฒนธรรมในยุคเศรษฐกิจพอเพียง : ความหมายและความสำคัญ”.
มิติวัฒนธรรม ในยุคเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ประเวศ วะสี. (2542). **เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- ปราณี หมอนทองแดง. (2534). **ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยบุตร หล่อไกรเลิศ. (2547). **เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: แม็ค.
- พงศ์พันธ์ ตรีชนพันธ์. (2546). **การประเมินทางเศรษฐกิจโครงการไร่นาสวนผสมและเกษตรผสมผสานกรณีศึกษา จังหวัดนนทบุรี**. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พรนุช ภาสุวงศ์. (2543). **การเกษตรผสมผสานตามแนวทฤษฎีใหม่ที่เหมาะสมกับระบบนิเวศของจังหวัดราชบุรี โดยใช้เทคนิควิเคราะห์แบบหลายปัจจัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ คณะทรัพยากรชีวภาพและเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. **พอเพียงกวีวัฒน์**: กรุงเทพฯธุรกิจ วันอังคารที่ 05 ธันวาคม พ.ศ. 2549
- พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึงอะไร**. สถาบันไทยพัฒนา มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- รุจิเรข โลหารขุน. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนขององค์กรบริหารส่วนจังหวัดสระบุรี**. กรุงเทพฯ: ประสานมิตร.
- วรกมล เพิ่มผล. (2541). **การศึกษาความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจโครงการเกษตรผสมผสานตามแนวพระราชดำริ กรณีศึกษา อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาบริหารวิทยาโท สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วรเดช จันทรศร และคณะ. (2551). **การศึกษาวิจัยเพื่อขยายผลสู่สาธารณะเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำ ดิน ป่า และการเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ: สภาที่ปรึกษา
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2530). **การเกษตรแบบผสมผสาน โอกาสสุดท้ายของเกษตรกรไทย**. (พิมพ์ครั้งแรก). กรุงเทพฯ.
- ศิริรัก ห่มระฤก. (2530). **การศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการทำ ฟาร์มเลี้ยงปลา ฟาร์มเลี้ยงเป็ด และฟาร์มเลี้ยงปลาและเป็ดแบบผสมผสาน**. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า. (2551). **เอกสารวิชาการ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านเกษตรกรก้าวหน้า**. สระบุรี: ปากเพรียวการช่าง.
- สมพร เทพสิทธิ์า. (2549). **การเดินตามรอยพระยุคลบาท เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการทุจริต** (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ธรรมสาร จำกัด.

- สัมพันธ์ เตะชะอริก และคณะ. (2538). รายงานผลการวิจัย บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ในการส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสาน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงาน กปร. (2548). แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ.
- สำนักงาน กปร. (2550). ทฤษฎีใหม่ ชีวิตที่พอเพียง. 60 ปีครองราชย์ ประโยชน์สุข ประชาชน (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ: ทำเนียบรัฐบาล.
- สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. (2538). รายงานการวิจัยเรื่องความพร้อมของเกษตรกร ต่อการทำการเกษตรแบบผสมผสาน : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสงขลา. กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2547). เศรษฐกิจพอเพียงหมายถึง อะไร. กรุงเทพฯ: ส่วนเศรษฐกิจพอเพียง สคช.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่สิบ พ.ศ. 2550-2554. กรุงเทพฯ: วิ เจ พรินติ้ง.
- สุวรรณ อยานันท์. (2542). คัมภีร์มีอาชีพ ไร่นาสวนผสม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). ชุมชนเรียนรู้ อยู่เย็นเป็นสุข. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- องค์การบริหารส่วนตำบลชัยสุน. (2551). รายละเอียดโครงการพัฒนา แผนสามปี (พ.ศ. 2552 ถึง 2554). สระบุรี.
- อภาภรณ์ แสงพรรค. (2537). การศึกษาการพัฒนาชนบทแบบผสมผสานกรณีศึกษาเกษตร ผสมผสานแบบประณีต อำเภอบึงสามพัน จังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์